

ביקורות ספרים

יהודה שנהב. במלכודת הקו הירוק: מסה פוליטית יהודית. תל אביב: עם עובד.
2010. 230 עמודים

דימיטרי שומסקי*

הספר במלכודת הקו הירוק נושא כותרת משנה: מסה פוליטית יהודית. ואולם, לא ייפלא אם בהתבונן בו בפרספקטיבה היסטורית יהיו מי שיראו בו מסה פוליטית ציונית. הספר מסתייג ממודל מדינת הלאום היהודית, כחלק מערעורו על פרדיגמת מדינת הלאום בארץ ישראל-פלסטין בכלל. במקום זאת הוא מציע לחשוב על כמה וכמה מודלים חלופיים, שהולמים יותר לדעתו את המציאות האתנית-לאומית שבין הירדן לים התיכון, שבה הזהויות והמיתולוגיות הלאומיות מושתתות על מרחב אחד ומסרבות לעת עתה להתחלק בו. "האם אפשרית למשל", שואל המחבר, "קונפדרציה פלסטינית-ישראלית? חלוקה לקנטונים אוטונומיים? מדינה דו-לאומית אחת? ואולי שתי מדינות השרוגות זו בזו באופנים מפותלים המסגירים את העובדה ששתי הקבוצות הלאומיות אינן יכולות ממש להיפרד?" (עמ' 155).

ההתחבטות בדפוסים מדיניים רב לאומיים בעלי אופי פדרטיבי מהסוגים שבהם מתחבט במלכודת הקו הירוק עמדה במרכז המחשבה המדינית הציונית במשך רוב שנות קיומה של הלאומיות הציונית. זאת מתוך מודעות מובהקת של מנהיגים ציוניים מרכזיים לכך שבדגם מדינה שהחלל הציבורי שלה מזוהה עם לאומיות אחת ויחידה – כלומר הדגם של מדינת הלאום היהודית – אין כדי לספק מענה פוליטי הולם לא למציאות של הארץ ולא לצרכיה של הלאומיות הציונית.

מדינת הלאום, כפי שהגדירה אותה רות גביון בהתכוונה מן הסתם למדינת לאום אתנית, היא מדינה שיש בה קשר בין מוסדות המדינה ובין תרבות לאומית פרטיקולרית, מדינה שמעניקה יתרונות חשובים לעם שהמדינה מזוהה עמו ומטילה נטל כבד על אזרחי המדינה שאינם בני הלאום הזה (גביון, 2003). ואולם, דגם מדיני מסוג זה של מימוש הלאומיות הציונית היה רחוק תכלית הריחוק מהשקפותיהם הפוליטיות של הבולטים שבדוברי התנועה הציונית מלפני 1948, לרבות המובהקים שבציונים המדיניים. "ארץ-ישראל תיהפך למדינה פדראלית שתאי שלטונה יהיו [...] הקנטונים המהווים מדינות אוטונומיות בתוך הממלכה הארץ-ישראלית הפדראלית [...] אוטונומיה לאומית תהיה לה סמכות מוחלטת בכל ענייני חינוך, תרבות ושפה, ובגדר החוקה שתאושר על-ידי האספה המייסדת", כך גרס המצע המדיני של מפא"י בתחילת שנות השלושים, מסמך פרי עטו של לא אחר מאשר דוד בן גוריון (תרצ"א, קצה-קצו). וכך כתב ולדימיר זאב ז'בוטינסקי ב-1940 במתווה החוקתי שלו למדינה היהודית (Jabotinsky, 1940, pp. 216-218):

* החוג להיסטוריה של עם ישראל ויהדות זמננו, האוניברסיטה העברית בירושלים

בכל קבינט שבו ישמש יהודי כראש ממשלה יהיה סגן ראש הממשלה הערבי, וכן להפך; [...] הקהילות האתניות היהודית והערבית תוכרנה כגופים ציבוריים אוטונומיים, שמעמדם שווה בפני החוק [...] כל קהילה אתנית תבחר לעצמה אסיפת נבחרים לאומית משלה, שתהיה רשאית להוציא הוראות ולהטיל מסים בתחומי האוטונומיה שלה, ולמנות גוף לאומי מבצע, שיישא באחריות בפני אותה אסיפת הנבחרים (תרגום שלי, ד"ש).

אלה הן שתי דוגמאות בולטות להשקפה אוטונומיסטית על הריבונות הלאומית היהודית בארץ ישראל, שהייתה אינהרנטית ומהותית להגות ולפוליטיקה של הציונות כתנועה לאומית יהודית. ההתכוונות הלאומית המדינית של הציונות לפני השואה הייתה מושתתת על שני אדנים (אם גם לא באורח סימטרי): ההגדרה העצמית על יסוד אוטונומיסטי-טריטוריאלי ללאום היהודי בארץ ישראל, והשגתן של זכויות קולקטיביות לאומיות ממשיות למיעוטים הלאומיים היהודיים במזרח אירופה ובמזרח-מרכז אירופה. בתוך כך, ובייחוד ברוב התקופה שבין שתי מלחמות העולם, הרעיון להקים בארץ ישראל משטר של דמוקרטיה רב לאומית נועד לחזק עקרונות של אוטונומיה לאומית ושל רב לאומיות בכלל, וכך לקדם בעקיפין את עניין הזכויות הלאומיות של יהודי מזרח אירופה ומרכזה.

אם כן, בניגוד לדימוי הרטרופסקטיבי של התנועה הציונית, לא זו בלבד שלאורך רוב שנותיה היא כלל לא חתרה להקים מדינת לאום, אלא אף ערערה ללא הרף על הדגם הזה בסביבת פעילותה המרכזית בתפוצה המזרח אירופית, וכן תמכה בבירור בקידומו של מודל חלופי, רב לאומי ודמוקרטי, בארץ ישראל. אלא שבתריסר השנים הרות הגורל שבין 1936 ל-1948 – עם קריסת המערך של מדינות לאום רב לאומיות בפועל במזרח-מרכז אירופה, השתלטות של הגיון החלוקות, ההאחדות וחילופי האוכלוסין האתניים במרחב האירואסייתי, ומעל לכול שואת יהודי אירופה – התחוללה במחשבה המדינית הציונית תמורה מקיפה. תנועה לאומית שבנתה את עצמה בארץ היעד לא כ"מדינת לאום שבדרך" אלא כ"שלטון עצמי שבדרך", ושהאגף שלה בתפוצה המזרח-מרכז אירופית היה עצם בגרונן של מדינות הלאום המובהקות דוגמת פולין, אימצה את הדגם שממנו הסתייגה בעבר ובנתה מדינה שמוסדותיה מכירים רק בלאום אחד ומשליטים את לאומיותו על הארץ שבה יושבים שני לאומים.

לא מודל משטר מסוים אחד למימוש הריבונות היה יסוד מוסד של האידיאולוגיה הלאומית הציונית, אלא עצם העיקרון של הריבונות כשלטון היהודים על היהודים בארץ ישראל והעמידה על זכותו של כל יהודי להשתקע במולדתו. כמו כל תנועה לאומית, גם הציונות מעולם לא הייתה משועבדת לדגם קבוע וסטטי כלשהו של קיום מדיני, אלא הסתגלה מדרך הטבע לשינויים שעברה המדינה כמסגרת מארגנת למימוש ההגדרה העצמית של קבוצות לאומיות, בהתאם להתפתחויות הרלוונטיות במציאות גיאופוליטית ברגע היסטורי נתון. והנה, מתוך התחושה שמודל מדינת הלאום הנוכחי אינו נותן מענה מספק למצוקות הלאום היהודי בימינו, מעלה שנהב מחדש את אותן הסוגיות שהטרידו כמה וכמה מהבולטים שבציונים לפני 1948, שתהו כיצד על היהודים לארגן את ריבונותם באופן שבו לא ישלטו על מי שרואים עצמם כבני לאום אחר.

ראויה לציון מיוחד העובדה שמבין החלופות למצב המדיני הנוכחי שנהב דוחה את המודל של

'מדינת כל אזרחיה' [...] עם ניהול ריבוני משותף ליהודים ולערבים [...] משום שהוא מניח ציבור הומוגני עם אינטרסים שהם ברובם אינדיבידואליים, והוא לא נותן את הדעת לעובדה שרוב הציבור במרחב הוא דתי-לאומי ויש שונות עצומה הן בקרב היהודים הן בקרב הפלסטינים (עמ' 155).

יתרה מזאת, מסתבר שבעיני שנהב המודל העדיף הוא

מודל שוויוני בחלוקת הריבונות הנותן ביטוי לזכויות לאומיות ודתיות מלאות לשני העמים, [אשר] ישמר במידה מסוימת את הדגם הקיים של המדינה היהודית, אך ישרטט אחרת את גבולותיה ויהיה מבוסס על חוקה פוליטית חדשה שתעוצב תוך חלוקה צודקת של משאבי האזור (שם).

אין זאת אלא גרסה רכה של חלוקת הארץ לשתי מדינות, אגב גיבושו של מודל גמיש ומכיל יותר של מדינת הלאום היהודית. דחייתו של שנהב את דגם "מדינת כל אזרחיה" לטובת דגם מחודש זה של המדינה היהודית חמקה לחלוטין מעיני מבקריו הפזיזים בעיתונות הישראלית, שבמקום להתמודד עם טענותיו על מלוא מורכבותן העדיפו לברוא לעצמם איש קש בדמות שנהב הפוסט-ציוני והפוסט-לאומי, דמות שאין לה דבר עם מחבר במלכודת הקו הירוק. זאת, לא רק אצל אחד כמו גדי טאוב, שהתקיף את המחבר מעל דפי ידיעות אחרונות על סמך הריאיון עמו במוסף הארץ שבו הוצג הספר, אגב הצגת שנהב כמי ש"שייך לקבוצה של אינטלקטואלים פוסט-ציונים [...] הדורשים מן היהודים לוותר על זכותם להגדרה עצמית, בשם הדמוקרטיה" (טאוב, 2010); אלא גם בסקירה מאת עקיבא אלדר במוסף "ספרים" של הארץ, שבה הוצג שנהב כמי ששולל נחרצות את פרדיגמת שתי המדינות לטובת "המדינה הדו-לאומית" (אלדר, 2010).

אכן, המודל המדיני ששנהב נוטה אליו יותר מכולם (אך אינו מכריע לגביו) הוא "מודל קונסוציוני" של דמוקרטיה הסדרית [...] המניח זכויות לאומיות ודתיות של העמים שיבואו לידי ביטוי באמצעות חלוקת המרחב למרחבים לאומיים קטנים יותר ולקהילות דתיות ואזרחיות במתכונת של קנטונים" (עמ' 156). ואולם, מודל זה שייך במובהק למשפחת התכניות הרב לאומיות שהעלתה המחשבה הציונית המדינית לפני קום המדינה ושקצתן הוזכרו לעיל. המודל של שנהב אמנם מתכתב עם תלמידי אחד העם מקבוצות "ברית שלום" ו"איחוד", בייחוד כשהוא מציג לנסח מחדש את עליית היהודים לישראל מתוך התחשבות בעקרונות מוסכמים; אך מצד שני, בהיבט עקרוני אחד הוא קרוב לתכנית מדינת הקנטונים של בן גוריון ולמתווה של מדינת שתי האוטונומיות של ז'בוטינסקי יותר מאשר לאלה של "ברית שלום": אנשי "ברית שלום", בשלהי שנות העשרים של המאה הקודמת, חתרו להקים מסגרת מדינית דו לאומית ללא דיחוי, ואילו התכניות של "מדינת הלאומים" מאת ז'בוטינסקי ומפא"י כיוונו לעתיד רחוק יותר. והנה, גם שנהב מכוון לעתיד ולא להווה, שהרי הדגמים המדיניים שהוא מציג אינם אלא אוטופיה של חלוקת המרחב, ובלשונו: "אינני מצפה מן היהודים או מן הפלסטינים שיסכנו את עתידם תמורת הבטחות פוליטיות חסרות משמעות. התוצאה הפוליטית צריכה להיות תוצר של תנועה רב-שנתית שבאמצעותה ייבדקו אופציות שונות ומורכבות יותר ויוצעו מסגרות טריטוריאליזם וממשליות חלופיות" (עמ' 154-155).

הנה כי כן, בהציגו את תכניותיו כפרספקטיבה אוטופית שפניה אל העתיד, שנהב כביכול מכניס אותן למגירה שבה מונחים גם מסמכי המחשבה הציונית האוטונומיסטית והפדרליסטית מלפני 1948. אותם המודלים והתכניות לא היו אוטופיים אלא להפך, ביקשו לשקף את המציאות האתנית-לאומית בארץ ישראל-פלשתינה על מלוא מורכבותה. הם הפכו לאוטופיות ונדחו לעתיד הרחוק רק ב-1948. מי שיבקש להשליך את במלכודת הקו הירוק מהמגירה הזאת אל הפח, חזקה עליו שידחס עמוק פנימה את הניירת הרב לאומית של הציונות טרום 1948, כדי שדבר לא יפריע לו להמשיך ולהציג את הציונות כאידיאולוגיה חד ממדית הנעולה במודל מדיני יחיד. אלא שכדאי לשמור במגירה את כל המסמכים האלה בשלמותם ובהישג יד, שכן אם וכאשר הזמן ידרוש זאת, הם – ובהם במלכודת הקו הירוק – עוד עשויים לשמש בסיס לעיצוב מחודש של הריבונות הלאומית היהודית בארץ ישראל לנוכח מציאות משתנה.

מקורות

אלדר, ע' (2010, 12 במאי). קו שבור. הארץ, מוסף "ספרים".
 בן גוריון, ד' (תרצ"א). אנחנו ושכנינו. תל אביב: דבר.
 גביוון, ר' (2003). המדינה היהודית: הצדקה עקרונית ודמותה הרצויה. תכלת, 13, 50-88.
 טאוב, ג' (2010, 21 בפברואר). יהודה שנהב מתפייט על השתלכות במרחב הערבי. ידיעות אחרונות.

Jabotinsky, V. (1940). *The Jewish war front*. London: G. Allen & Unwin.